

«Θαλής – Μορφές δημόσιας κοινωνικότητας στην αστική Ελλάδα του 20ού αιώνα: σύλλογοι, δίκτυα κοινωνικής παρέμβασης και συλλογικές υποκειμενικότητες»

Γ' κοινό σεμινάριο ερευνητικών ομάδων, Αθήνα, 29-10/11/2013

Γιάννης Καραγιάννης,

**«Ανάμεσα σε ‘κοινωνία πολιτών’ και ‘κοινωνικότητα’:
μεθοδολογικές και θεωρητικές επισημάνσεις»**

(κείμενο υπό διαμόρφωση)

1. Εισαγωγή

Το αμείωτο επιστημονικό ενδιαφέρον για μορφές συλλογικής δράσης μη κρατικών φορέων με ευδιάκριτο ή μη πολιτικό περιεχόμενο διαμορφώνει πεδίο εκτεταμένης διεπιστημονικής έρευνας σε ποικίλους τομείς των κοινωνικών επιστημών. Μελέτες στο χώρο της πολιτικής επιστήμης, της κοινωνιολογίας, της επιστήμης της ιστορίας και της κοινωνικής ανθρωπολογίας αναδεικνύουν πολλαπλές διαστάσεις και λειτουργίες των εν λόγω συλλογικών δράσεων, ενώ παράλληλα επεξεργάζονται σύνθετα μεθοδολογικά και θεωρητικά σχήματα προσέγγισης. Το εύρος της σχετικής φιλολογίας συμπληρώνουν εργασίες διεθνών οργανισμών (πχ. Παγκόσμια Τράπεζα), ομίλων προβληματισμού (think tanks) και ερευνητικών ιδρυμάτων, οι οποίες διεξάγονται στο πλαίσιο σταθερών μηχανισμών εποπτείας και έρευνας που διαθέτουν.

Κεντρική θέση στη βιβλιογραφία για τις συλλογικές δράσεις μη κρατικών φορέων καταλαμβάνει η προβληματική περί «κοινωνίας πολιτών», έννοια με ποικίλο σημασιολογικό και αξιολογικό περιεχόμενο και διαφορετικές παραδόσεις θεωρητικού και φιλοσοφικού στοχασμού. Το ενδιαφέρον για την «κοινωνία πολιτών» έχει αναζωπυρωθεί στις τελευταίες δεκαετίες εν μέρει εξαιτίας των κολοσσιαίων αλλαγών στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης στη δεκαετία του '90 (Purdue 2007). Την ενασχόληση αυτή τροφοδοτούν επίσης εξελίξεις στο παγκοσμιοποιημένο διεθνές περιβάλλον, όπου διαπιστώνεται ότι το κράτος αποχωρίζεται λειτουργίες οι οποίες μεταβιβάζονται σε διάφορους δρώντες στο πλαίσιο συνθηκών «διακυβέρνησης» (governance). Η διαμόρφωση και η υλοποίηση της κρατικής πολιτικής (public policy) σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης εκλαμβάνεται ως σύνθετη διαδικασία στην οποία μετέχουν και μη κρατικοί φορείς. Ορισμένοι μάλιστα εξ αυτών είναι διεθνούς

εμβέλειας και επιρροής (Keane 2003, Walker & Thompson 2008), δεδομένο που αναβαθμίζει το ενδιαφέρον για το ρόλο της «κοινωνίας πολιτών» (Rosenblum & Post 2002).

Οι εξελίξεις αυτές έχουν δώσει λαβή για εξιδανικευμένες και δυτικότερες προσεγγίσεις οι οποίες θέλουν την «κοινωνία πολιτών» μηχανισμό εκδημοκρατισμού και ενίσχυσης της δημοκρατίας. Αφενός, σε συνθήκες μετάβασης από αυταρχικά καθεστώτα σε δημοκρατικά επισημαίνεται ο καθοριστικός ρόλος των φορέων της, όπως ενδεικτικά στην περίπτωση των πρώην κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη (Bernhard 1993). Στις περιπτώσεις των σύγχρονων δυτικών δημοκρατιών επίσης υπογραμμίζεται η ανασχετική λειτουργία τους στην παρατηρούμενη μείωση του «κοινωνικού κεφαλαίου» (Putnam 2000), η ενίσχυση της διαφάνειας και λογοδοσίας των κρατικών φορέων που επιτυγχάνεται από τη δράση τους (van Zyl 2014), καθώς και ο εν γένει παιδαγωγικός τους ρόλος στην εμπέδωση δημοκρατικών αξιών και προτύπων συλλογικής συμπεριφοράς (Warren 2001). Οι θεωρήσεις αυτές υποκρύπτουν συγκεκριμένες αντιλήψεις για την πολιτική και, λιγότερο ή περισσότερο, οριοθετημένες σχέσεις ανάμεσα στην «κοινωνία πολιτών» και στο κράτος. Όχι απρόσμενα έτσι συχνά διαψεύδονται εμπειρικά και, παράλληλα, η οριοθέτηση της «κοινωνίας πολιτών», τόσο σε σχέση με το εξωτερικό περιβάλλον (κράτος, οικονομία, οικογένεια), όσο και αναφορικά με τους φορείς οι οποίοι συγκαταλέγονται στο εσωτερικό της, προκαλεί θεωρητική αμηχανία. Κοινωνίες σε μετάβαση, με ανόμοιο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης και ευημερίας, με διαφορές στην πολιτική οργάνωση και στην κουλτούρα παρέχουν εμπειρικό υλικό που δοκιμάζουν γενικευτικές αποφάνσεις και αξιολογικές προϋδεάσεις. Ακόμη, πρακτικές οι οποίες αντιβαίνουν εμφανώς στη δημοκρατική τάξη και λειτουργία ή υπονομεύουν αναμενόμενες κοινωνικές συμπεριφορές και αξιακές παραμέτρους θέτουν σε δοκιμασία το περιεχόμενο της «κοινωνίας πολιτών» καθώς αποβάλλονται συλλήβδην από τις τάξεις της (Knight & Chigudu & Tandon 2002, Anheier 2007). Στις συνθήκες αυτές, αναγνωρίζεται ότι τα όρια ανάμεσα σε κράτος, οικονομία και «κοινωνία πολιτών» είναι ασαφή και ρευστά (Miller et. al 2009). Γίνεται δε επίσης αποδεκτό ότι η «κοινωνία πολιτών» συνιστά απαραίτητη, πλην όμως σε καμιά περίπτωση επαρκή, συνθήκη εκδημοκρατισμού ή θωράκισης της δημοκρατίας (Rosenblum & Post 2002).

Τον αναπροσανατολισμό της έρευνας από αξιολογικές προϋδεάσεις που διατυπώνονται στο πλαίσιο της «κοινωνίας πολιτών» συντρέπει η προβληματική περί

κοινωνικότητας η οποία έχει πρωτίστως αναπτυχθεί στο χώρο της κοινωνικής ανθρωπολογίας (Ροζάκου & Γκαρά 2013). Εν προκειμένω, η ερευνητική οπτική στρέφεται στους ιδιαίτερους τρόπους με τους οποίους οι συλλογικά δρώντες νοηματοδοτούν τη δράση τους βάσει σχημάτων πολιτισμικής συνάφειας, μεθοδολογική αφετηρία που επιτρέπει να διαγνωσθούν ποικίλες υποκειμενικές νοηματοδοτήσεις και πολιτικές διαστάσεις της. Απαλλαγμένη από αφετηριακές αξιολογικές παραδοχές η συγκεκριμένη στρατηγική έρευνας παρακολουθεί τους ιδιαίτερους τρόπους με τους οποίους τα άτομα οργανώνουν και επενδύουν πολιτισμικά τη δράση τους. Παρέχεται έτσι η δυνατότητα να διαγνωσθεί πως σύνθετα πλέγματα εξουσίας και πολιτικής παρέμβασης, καθώς και θεσμικές οντότητες, διαδικασίες και λειτουργίες, παράγονται στα καθημερινά κοινωνικά συμφραζόμενα και στις ποικίλες πρακτικές που αναπτύσσονται στο πλαίσió τους.

Η προσέγγιση της συλλογικής δράσης από την άποψη των ποικίλων μορφών κοινωνικότητας δεν είναι ασφαλώς απαλλαγμένη αδυναμιών. Στο κείμενο που ακολουθεί εξετάζονται θετικές συνεισφορές της έναντι της οπτικής που εγκαθιδρύουν κυρίαρχες προσεγγίσεις με άξονα αναφοράς την «κοινωνία πολιτών» και προτείνονται αναλυτικές κατηγορίες και κατευθύνσεις έρευνας με στόχο την αντιμετώπιση ορισμένων κρίσιμων μεθοδολογικών ζητημάτων που ανακύπτουν. Αρχικά, περιγράφονται βασικά σημεία καθιερωμένων προσεγγίσεων και ορισμών που έχουν διατυπωθεί αναφορικά με την «κοινωνία πολιτών», με στόχο ακριβώς να καταδειχθούν προκύπτουσες μεθοδολογικές αδυναμίες και αναλυτικές δυσχέρειες. Στη συνέχεια εντοπίζονται πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα στην προβληματική περί κοινωνικότητας και, ακολούθως, προτείνονται αναλυτικές κατηγορίες οι οποίες μπορούν ενδεχομένως να αμβλύνουν μεθοδολογικές και ερευνητικές δυστοκίες.

2. Η «κοινωνία πολιτών» και οι ορισμοί της: μεθοδολογικές επισημάνσεις

Ως όρος, η «κοινωνία πολιτών» αναφέρεται σε ένα χώρο που δυνητικά διαμορφώνουν ποικίλοι μεταξύ τους φορείς προικισμένοι με ιδιότητες οι οποίες τους διακρίνουν έναντι άλλων πεδίων δράσης ή θεσμικών σφαιρών. Η βασική ιδιότητα που αποδίδεται στους εν λόγω δυνητικούς φορείς είναι, εν προκειμένω, ο εθελοντικός χαρακτήρας της σύστασης και λειτουργίας τους, συνθήκη η οποία τους διαφοροποιεί δομικά έναντι της οικογένειας, της αγοράς και του κράτους. Με γνώμονα αυτό το ειδοποιό χαρακτηριστικό η «κοινωνία πολιτών» προτείνεται ως όρος που δεν περιλαμβάνει το σύνολο της κοινωνίας, ούτε και αναφέρεται σε μη εθελοντικού

χαρακτήρα φορείς. Αφενός, η «κοινωνία πολιτών» αφορά συλλογικότητες οι οποίες εθελουσίως αναπτύσσουν στοιχειώδη οργάνωση και σχετικώς ευδιάκριτη δημόσια παρουσία για την εκπλήρωση ποικίλων στόχων και επιδιώξεων. Αυθόρμητες εκδηλώσεις συλλογικής δράσης που εκπνέουν σχετικά άμεσα ή φορείς χωρίς στοιχειώδη οργάνωση η οποία να υποστηρίζει συστηματικές και ενεργητικές παρεμβάσεις ώστε να επιτυγχάνονται ορισμένοι σκοποί δεν συγκαταλέγονται στην «κοινωνία πολιτών». Αφετέρου, μολονότι αναγνωρίζεται πως τα όρια ανάμεσα στην τελευταία, στην οικογένεια και στο κράτος είναι εν πολλοίς δυσδιάκριτα και ρευστά, εντούτοις ο εθελοντικός χαρακτήρας των φορέων της λειτουργεί ως καθοριστικό κριτήριο διαφοροποίησης. Τα άτομα μπορούν να εισέρχονται και εξέρχονται συλλογικών φορέων της «κοινωνίας πολιτών» χωρίς τις κυρώσεις που επιβάλλουν οι δεσμευτικοί (νομικοί ή ηθικοί) κανόνες των οικογενειακών δεσμών και της οργάνωσης του κράτους.

Η καταστατική τοποθέτηση της «κοινωνίας πολιτών» σε διακριτή θέση έναντι της οικογένειας, της αγοράς και του κράτους παραμένει σε ισχύ παρά τις επιμέρους τυπολογίες που προτείνονται με στόχο πληρέστερες εμπειρικές καταγραφές. Διακρίσεις, παραδείγματος χάρη, ανάμεσα σε «τυπικές» και «άτυπες» συλλογικές οντότητες (Diamond 1994), σε φορείς δράσης με εργαλειακές βλέψεις και σε φορείς που επιδιώκουν να εκφραστούν και ενισχύσουν τη συλλογική τους ταυτότητα (Jowers et. all 1999), καθώς και ανάμεσα σε φορείς με «αντι-κοινωνικούς» ή μη προσανατολισμούς (Korecky & Mudde 2003), δεν αναστέλλουν τη διακριτή σφαίρα λειτουργίας της «κοινωνίας πολιτών». Στο πλαίσιο αυτής της θεωρητικής και πραγματολογικής «στεγανοποίησης» τα ερευνητικά μελήματα περιστρέφονται ως επί το πλείστον στη «μέτρηση» της αναμενόμενης επίδρασής της σε επιμέρους τομείς (πολιτική, κράτος, κοινωνία, οικονομία, κ.λπ.), σε ζητήματα εσωτερικής σύνθεσης και στα πεδία αναφοράς των φορέων της (φιλανθρωπία, κοινοτική ανάπτυξη, πολιτισμός, περιβάλλον, κ.λπ.), καθώς και στους ειδικούς όρους λειτουργίας και δράσης μεμονωμένων περιπτώσεων.

Η θεωρητική σύλληψη της «κοινωνίας πολιτών» ως διακριτή σφαίρα που συγκροτούν δυνητικοί φορείς δράσης παρέχει το μεθοδολογικό πλεονέκτημα της συναρμογής διαφόρων επιπέδων ανάλυσης. Ως οργανωτικές οντότητες που φέρουν εξ' ύπαρξης και εγγενώς διακριτά χαρακτηριστικά, οι φορείς της «κοινωνίας πολιτών» μπορούν να μελετηθούν στο μικρο-επίπεδο της μεμονωμένης περίπτωσης (case study), στο μεσο-επίπεδο που διαμορφώνει η δράση συλλογικών φορέων στο

πλαίσιο μιας συγκεκριμένης θεματικής περιοχής (πχ οργανώσεις στο χώρο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της θρησκευτικής πίστης, της οικιστικής παρέμβασης, κ.λπ.), καθώς στο μακρο-επίπεδο που διαμορφώνει μια κοινωνία στο σύνολό της (Anheier 2004). Είναι δυνατή επίσης η συγκριτική αποτίμηση και εξέταση της «κοινωνίας πολιτών» σε ποικίλα κοινωνικοοικονομικά συμφραζόμενα βάσει κοινών δεικτών, μονάδων ανάλυσης και μεθοδολογιών έρευνας που μπορούν να προταθούν. Ο αριθμός των συλλογικών φορέων, στο επίπεδο ενός συγκεκριμένου θεματικού πεδίου ενδιαφέροντος ή συνολικά σε επίπεδο κοινωνίας, τα βασικά χαρακτηριστικά της δράσης τους και οι ποικίλοι πόροι που κινητοποιούνται στο πλαίσió της, τα αιτήματα και οι αξίες που προωθούνται από ποικίλους φορείς, καθώς και οι σχέσεις που αναπτύσσονται με το πολιτικό σύστημα και την οικονομία, αποτελούν ενδεικτικά πεδία που παρέχουν πραγματολογικό υλικό συγκριτικής μελέτης.

Η αφετηριακή εξάλειψη μιας σχεσιακής αντίληψης και προσέγγισης στον πυρήνα των διαδικασιών συγκρότησης των φορέων της «κοινωνίας πολιτών» συνδέεται με μείζονες ιδεολογικές παραδοχές. Η ανάδειξη της εθελοντικής δράσης, που «ελεύθερα», «αυτόνομα» και «ορθολογικά» άτομα αναπτύσσουν, ως καταστατική συνθήκη της διακριτής υπόστασης των φορέων της «κοινωνίας πολιτών», και η εκ των υστέρων εξέταση της θετικής επιρροής τους, στηρίζεται και αναπαράγει τη συγκεκριμένη οπτική της φιλελεύθερης παράδοσης για την πολιτική (Παπαταξιάρχης 2013). Στο πλαίσιο αυτό, το πολιτικό περιορίζεται στις καθιερωμένες θεσμικές του εκδοχές και εκφάνσεις (κράτος, κυβέρνηση, κ.λπ.), υπαγόμενο εξ υπαρχής σε αρνητικές συνεκδοχές και λειτουργίες που δύναται να αντιμετωπιστούν, μετριαστούν ή ακυρωθούν από την ενεργό παρουσία του «ενάρετου θεσμικού αντίβαρου» που διαμορφώνει η «κοινωνία πολιτών». Η τελευταία, κατά κανόνα -όχι πάντοτε, όμως,- απαλλάσσεται από αρνητικές αξιολογικές σημάνσεις, στο μέτρο που δεν εγγράφει στο γενετικό της κώδικα το πολιτικό στοιχείο αλλά την ελεύθερη βούληση των πολιτών. Με τον τρόπο αυτό, λειτουργεί ως ερμηνευτική μεταβλητή των παθογενειών ή επιτευγμάτων που παρατηρούνται στο πλαίσιο ενός πολιτειακού καθεστώτος. Ισχυρή «κοινωνία πολιτών» υποστηρίζεται πως συνιστά βασικό παράγοντα ποιότητας και ευρυθμίας μιας δημοκρατικά συγκροτημένης πολιτείας, ενώ η αδυναμία της εστία πολλαπλών παθογενειών σε σειρά επιμέρους πεδία της συλλογικής συνύπαρξης και δυναμικής. Μεταξύ άλλων, αδύναμη «κοινωνία πολιτών» υποστηρίζεται πως φανερώνει έλλειψη ευκαιριών εκπαίδευσης των πολιτών σε ενεργητικές μορφές δημόσιας παρέμβασης με στόχο την προώθηση

συμφερόντων και επιδιώξεων έναντι του παρακείμενου κράτους που λειτουργεί ανεξέλεγκτα χωρίς αυτές.

3. Από την «κοινωνία πολιτών» στην «κοινωνικότητα»

Αυτό που χάνεται από την καταστατική πρόσληψη των φορέων της «κοινωνίας πολιτών» ως οργανωτικές οντότητες τις οποίες δημιουργεί η ελεύθερη βούληση των ατόμων να προάγουν τις επιθυμητές αξίες, στόχους και συμφέροντά τους, μπορεί να ανακτηθεί με την προβληματική περί κοινωνικότητας. Το ερευνητικό ζητούμενο στο πλαίσιο της εν λόγω προβληματικής είναι να εξεταστούν ακριβώς οι ιδιαίτεροι, ποικίλοι και σύνθετοι, τρόποι με τους οποίους τα άτομα επενδύουν, νομιμοποιούν και νοηματοδοτούν τη συλλογική δράση τους και όχι απλώς αυτή να ερευνηθεί από την άποψη της «επιχειρησιακής-λειτουργικής» επίδοσης και των εν γένει επιτευγμάτων της. Αυτό που προέχει, με άλλα λόγια, δεν η «μέτρηση» της εξ ορισμού θετικής λειτουργίας των φορέων συλλογικής δράσης, είτε στο επίπεδο της «δημοκρατικής εκπαίδευσης» είτε στο επίπεδο του πολιτικού επηρεασμού, αλλά οι πολιτισμικοί όροι που καθιστούν δυνατή την ύπαρξή τους.

Η έμφαση στο πως συγκροτούνται όροι πολιτισμικής συνάφειας βάσει της οποίας επενδύεται η συλλογική δράση ενός φορέα αποτελεί μεθοδολογική επιλογή η οποία συνδέεται με -και προϋποθέτει- συγκεκριμένες οπτικές και αντιλήψεις για την πολιτική και το κράτος. Η συλλογική δράση, εν προκειμένω, δεν εκλαμβάνεται ως εξ ορισμού θετικό μέγεθος που τελείται σε αδιάβροχα πεδία, πέραν της αυτόνομης κρατικής πολιτικής την οποία επιχειρεί να επηρεάσει, αλλά το πολιτικό είναι συγκροτητικό της στοιχείο. Τα άτομα επισυνάπτουν τη συλλογική τους δράση με συγκεκριμένα νοήματα τα οποία ήδη υποδηλώνουν πολιτικές αντιλήψεις και σχέσεις εξουσίας. Το πολιτικό και το κράτος είναι παρών στη συγκρότηση και ανάπτυξη της συλλογικής δράσης και απαιτείται να ερευνηθεί στην ιδιαίτερη συμβολική και λογοθετική (discursive) παραγωγή με την οποία διαμορφώνονται οι όροι της πολιτισμικής συνάφειας.

Η μεταστροφή της ερευνητικής οπτικής στους πολιτισμικούς όρους συγκρότησης της συλλογικής δράσης παρέχει τη δυνατότητα ανάλυσης των τρόπων με τους οποίους τα άτομα παράγουν στην καθημερινότητά τους την πολιτική και τις σχέσεις τους με το κράτος (Ροζάκου & Γκαρα 2013). Οι σχετικές αναλύσεις ωστόσο περιορίζονται σε περιπτωσιολογικές καταγραφές. Η εξέταση της πολιτισμικής συνάφειας βάσει της οποίας αναπτύσσεται η συλλογική δράση δεν μπορεί να

περιλάβει προσεγγίσεις μεσο- και μακρο- επιπέδου, καθώς αυτό διαφεύγει καταστατικά της μεθοδολογικής λογικής που τη συγκροτεί. Ο αποχωρισμός από κοινωνιοκεντρικές κατηγορίες («κοινωνία πολιτών», «κοινωνία»), κ.λπ.) ακυρώνει γενικευτικές αποφάνσεις τόσο για περιπτώσεις συγκεκριμένων θεματικών πεδίων ενδιαφέροντος, όσο και για το σύνολο των σχετικών δράσεων στο επίπεδο μιας συγκεκριμένης χώρας. Η εξέταση της πολιτισμικής συνάφειας που διέπει τη συλλογική δράση περιορίζεται αποκλειστικά σε συγκεκριμένους φορείς χωρίς να υπάρχει δυνατότητα γενίκευσης των πορισμάτων της.

Η αδυναμία επέκτασης της έρευνας στο μεσο- και μακρο- επίπεδο μπορεί εν μέρει να αποδοθεί στην απουσία κριτηρίων αξιολόγησης που να παρέχουν δυνατότητες για συγκριτικές προσεγγίσεις. Οι μελέτες που στηρίζονται στην προβληματική της κοινωνικότητας επιδιώκουν, όπως σημειώθηκε, να αναδείξουν την πολιτισμική συνάφεια που διέπει τη συλλογική δράση χωρίς να επιδεικνύουν εξ αρχής αξιολογικούς προσανατολισμούς. Με τον τρόπο αυτό μπορούν να καταγράψουν ενδεχόμενες διαφορές στην πολιτισμική συνάφεια ανάμεσα σε δύο ή και περισσότερες συλλογικότητες, χωρίς ωστόσο να προσδίδουν θετικό ή αρνητικό πρόσημο στις εν λόγω διαφορές. Με την έννοια αυτή, η διαδικασία της σύγκρισης δεν έχει νόημα να επεκταθεί και να περιλάβει πληθώρα συλλογικότητες σε διάφορα θεματικά πεδία ή στο σύνολο της κοινωνίας, εφόσον δεν οδηγεί σε γενικευτικούς συμπερασμούς πέραν της υπόδειξης περί των ενδεχόμενων διαφορών και των ιδιαίτερων τρόπων με τους οποίους κάθε ξεχωριστή συλλογική οντότητα συγκροτεί πολιτισμικά την ταυτότητά της.

Η αξιολογική αποτίμηση της κοινωνικότητας δεν είναι όμως ανέφικτη. Σχετικά κριτήρια μπορούν να δημιουργηθούν εάν συνυπολογιστεί ότι η πολιτισμική συνάφεια με την οποία επισυνάπτεται μια συλλογική δράση δεν συνιστά προϊόν αυτόνομης βούλησης των ενδιαφερόμενων υποκειμένων, αλλά συντελείται σε συγκεκριμένα ιστορικά και κοινωνικά συμφραζόμενα. Αφηγηματικά και πολιτισμικά στοιχεία τα οποία κληροδοτούνται αποτελούν ύλη την οποία οι συλλογικά δρώντες χρησιμοποιούν για να επενδύσουν τις πράξεις τους με συγκεκριμένα νοήματα και σημασίες. Η ίδια η τεχνολογία οργάνωσης των ατόμων σε συλλογικότητες αποτελεί άλλωστε επινόηση που έχει μεταβιβαστεί. Εκτός όμως από τις πρακτικές και τις αντιλήψεις που κληροδοτούνται, τη διαμόρφωση της πολιτισμικής συνάφειας επηρεάζουν και συγκυριακοί παράγοντες οι οποίοι συνδέονται με ποικίλες σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα σε συλλογικότητες του ίδιου ή διαφορετικού θεματικού

πεδίου ενδιαφέροντος. Στην ανάλυση της κοινωνικότητας, με άλλα λόγια, απαιτείται να συνεξετάζονται τα σχήματα πολιτισμικής συνάφειας στις σχέσεις τους με άλλα σχήματα που υπάρχουν ή διαμορφώνονται στο πλαίσιο σύνθετων (δια)δράσεων ανάμεσα σε διάφορες συλλογικότητες και θεσμικές οντότητες. Με τον τρόπο αυτό είναι καθίσταται δυνατή η διαμόρφωση κριτηρίων συγκριτικής μελέτης η οποία να επιτρέπει την επέκταση της ανάλυσης σε μεσο- και μακρο- επίπεδο.

4. Μορφές κοινωνικότητας: Τυπολογικές και αναλυτικές εξειδικεύσεις

Η σχεσιακή προσέγγιση της κοινωνικότητας, ως συνθήκη πολιτισμικής συνάφειας με δυναμικό και ανταγωνιστικό περιεχόμενο, μπορεί να μεθοδευτεί με την αναζήτηση καινοτόμων και νεωτεριστικών στοιχείων που ενδεχομένως καταγράφονται στις ποικίλες εκδηλώσεις της. Από την άποψη αυτή, οι διάφορες μορφές κοινωνικότητας μπορούν να διακριθούν αναλυτικά σε «παραδειγματικές» και «επικυρωτικές» ή, ορθότερα, να εξεταστούν για στοιχεία «παραδειγματικής» ή «επικυρωτικής» λειτουργίας που εμφανίζουν. Η «παραδειγματική» κοινωνικότητα αφορά εν πολλοίς σε συλλογικές δράσεις στο πλαίσιο των οποίων διαμορφώνονται πρωτότυπα σχήματα πολιτισμικής συνάφειας τα οποία υιοθετούνται ή προσαρμόζονται από άλλες συλλογικότητες στις δικές τους διαδικασίες οργάνωσης και νοηματοδότησης της συλλογικής δράσης τους. Παραδείγματος χάρη, μια φιλανθρωπική οργάνωση μπορεί να οργανώνει τη δράση της με αναφορά όχι σε διαδεδομένες αξίες όπως αυτές της «συναλληλίας», «φιλευσπλαχνίας» ή «αλληλεγγύης», αλλά να προτείνει την αξία της «οικονομικής ορθολογικότητας» ενάντια στη σπατάλη υλικών πόρων. Οι «παραδειγματικές» πολιτισμικές σχηματοποιήσεις ενδέχεται να αποτελέσουν πρωτότυπα για «επικυρωτικές» μορφές κοινωνικότητας. Για συλλογικές δράσεις, δηλαδή, οι οποίες να τις υιοθετούν εξ ολοκλήρου ή εν μέρει. Το ενδιαφέρον στοιχείο ωστόσο είναι ότι τα εν λόγω δάνεια στοιχεία μπορούν ενδεχομένως να υιοθετηθούν από συλλογικότητες εκτός του συγκεκριμένου θεματικού πεδίου αναφοράς της πηγής διαμόρφωσής τους. Μια συλλογικότητα η οποία δραστηριοποιείται στον τομέα του περιβάλλοντος μπορεί κι αυτή, παραδείγματος χάρη, να υιοθετήσει εξ ολοκλήρου ή εν μέρει τη λογική της «οικονομικής ορθολογικότητας» παρά αυτήν της «φυσιολατρίας» που ενδέχεται να είναι και η καθιερωμένη αναφορά των σχετικών δρώντων στο συγκεκριμένο θεματικό πεδίο. Οι ποικίλες διασυνδέσεις που ενδεχομένως μπορούν να εγκαθιδρυθούν ανάμεσα σε συλλογικούς φορείς διαφορετικών θεματικών πεδίων δράσης μπορεί να

ιδωθεί ότι παραπέμπουν σε «φάσματα αλληλεπίδρασης». Σε συνθήκες αλληλοεπηρεασμού, δηλαδή, ανάμεσα σε συλλογικότητες με διαφορετικό περιεχόμενο και προσανατολισμό δράσης, η μελέτη των οποίων επιτρέπει την εξέταση της κοινωνικότητας στο μεσο- επίπεδο, πέραν των μεμονωμένων περιπτώσεων.

Ένας πρόσθετος αναλυτικός διαχωρισμός που επιτρέπει τη σχεσιακή εξέταση της κοινωνικότητας είναι ανάμεσα σε «πρωτογενή» και δευτερογενή». Οι πολιτισμικές κατασκευές με τις οποίες διάφορες συλλογικότητες επισυνάπτουν τη δράση τους αντανakλούν και εμπεριέχουν όπως ήδη σημειώθηκε επιρροές οι οποίες εκτείνονται στην ιστορική διαχρονία και συγχρονία. Το σύνθετο από την άποψη αυτή πολιτισμικό περιεχόμενο της συνάφειας μπορεί να ιδωθεί ως «πρωτογενής κοινωνικότητα», δηλαδή ως το συγκεκριμένο προϊόν πολιτισμικής σύνθεσης που προτείνει ένας συγκεκριμένος συλλογικός φορέας δράσης. Ο τελευταίος, όμως, τελεί υπό δυνητική αξιολόγηση από άτομα, συλλογικότητες ή θεσμικές οντότητες, οι οποίες διαμορφώνουν για το σκοπό αυτό ανάλογα σχήματα πολιτισμικής αναφοράς. Οι εν λόγω νοηματικές ενθέσεις και αξιολογήσεις μπορεί να ιδωθούν ως πεδίο «δευτερογενούς κοινωνικότητας». Εάν, δηλαδή, η «πρωτογενής» κοινωνικότητα αναφέρεται στις πολιτισμικές κατασκευές επισύναψης της δράσης από μια συλλογικότητα και των ποικίλων επιρροών που εμπεριέχει, η «δευτερογενής» κοινωνικότητα αναφέρεται σε πολιτισμικές κατασκευές που αναπτύσσουν άτομα και συλλογικές/θεσμικές οντότητες που βρίσκονται εκτός της με στόχο την αξιολόγηση και ταξινόμησή της. Με βάση πάλι το προηγούμενο παράδειγμα της συλλογικότητας που δρα υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος, ορισμένες οργανώσεις ή πολιτικές ομάδες ενδέχεται να αξιολογούν τη δράση της με αρνητικό πρόσημο («αρνητική δευτερογενής κοινωνικότητα») και να της προσάπτουν ότι λειτουργεί στη βάση «ανταγωνιστικών οικονομικών συμφερόντων» και ως εργαλείο «αύξησης του κόστους» μιας επένδυσης, ενώ άλλοι φορείς να την αξιολογούν θετικά («θετική δευτερογενής κοινωνικότητα») και να της αναγνωρίζουν μια γνήσια περιβαλλοντική ταυτότητα ή μια ταυτότητα η οποία στηρίζεται στη διαφύλαξη μιας «ανθρώπινης αισθητικής». Η συνεξέταση «πρωτογενούς» και «δευτερογενούς» κοινωνικότητας αναδεικνύει τα ευρύτερα πλαίσια (δι)υποκειμενικών νοημάτων που αναπτύσσονται στην ιστορική διαχρονία και συγκυρία, ενώ παράλληλα παρέχει στοιχεία αξιολόγησης της δράσης μιας συλλογικότητας και της επιρροής της σε διάφορα επίπεδα της συλλογικής εμπειρίας.

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές πως τόσο η «πρωτογενής», όσο και η «δευτερογενής» κοινωνικότητα μπορεί να εξεταστεί από την άποψη των «παραδειγματικών» ή «επικυρωτικών» της στοιχείων. Των καινοτόμων ή μη, δηλαδή, στοιχείων πολιτισμικής αναφοράς που καταγράφονται τόσο στο επίπεδο των διαδικασιών σύνθεσης και προώθησης των σχημάτων πολιτισμικής συνάφειας, όσο και στο επίπεδο της αξιολόγησης μιας συλλογικότητας και της δράσης της. Με τον τρόπο αυτό, η μελέτη της κοινωνικότητας μπορεί να διανοίξει σημαντικές περιοχές έρευνας της συλλογικής δράσης, χωρίς τις αξιολογικές προϋδεάσεις που εντοπίζονται σε καθιερωμένες οπτικές για την «κοινωνία πολιτών», αποφεύγοντας παράλληλα τους κινδύνους «από τη μονοδιάστατη αποκέντρωση του πολιτικού» (Λυριντζής & Παπαταξιάρχης 2013). Είναι επίσης δυνατό να συσχετισθούν διάφορα επίπεδα ανάλυσης και να διαμορφωθούν κριτήρια αξιολόγησης της δράσης μιας συλλογικότητας ή μιας δέσμης τους στο ίδιο ή διαφορετικό θεματικό πεδίο δράσης.

5. Προς νέες κατευθύνσεις έρευνας

Η μελέτη της «κοινωνίας πολιτών» με βάση την προβληματική της κοινωνικότητας απελευθερώνει την έρευνα από περιοριστικές αντιλήψεις για την πολιτική και το κράτος. Προσφέρει νέες οπτικές οι οποίες απεμπλέκονται από το καθιερωμένο αξιολογικό υπόδειγμα της ισχυρής ή αδύναμης «κοινωνίας πολιτών» και των θετικών ή αρνητικών επιπτώσεων που μπορούν να καταγραφούν στη μία ή στην άλλη περίπτωση. Σε ότι αφορά στην περίπτωση της Ελλάδας, παραδείγματος χάρη, ισχυρισμοί ότι πλείστες αδυναμίες και δυσλειτουργίες του εγχώριου πολιτικού και κομματικού συστήματος και της λειτουργίας της δημοκρατίας εν γένει μπορούν να ερμηνευθούν με αναφορά στην αδυναμία που εμφανίζει η «κοινωνία πολιτών» (Μακρυδημήτρης 2002, Μουζέλης & Παγουλάτος 2003) μπορούν να επανεξεταστούν. Όχι φυσικά από μια ερευνητική οπτική η οποία επιχειρεί να αποδείξει το αντίθετο, αλλά από μια προβληματική η οποία θέλει να εγκαθιδρύσει μια σχεσιακή προσέγγιση των διαφόρων μορφών κοινωνικότητας που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της «κοινωνίας πολιτών». Ειδικότερα, να αναζητήσει τα ποικίλα πεδία της «πρωτογενούς» και «δευτερογενούς» της μορφής, καθώς και τις ποικίλες «παραδειγματικές» και «επικυρωτικές» εκδηλώσεις της. Να ερευνήσει, με άλλα λόγια, τις σύνθετες σχέσεις εξουσίας και πολιτικής όπως αυτές παράγονται στο πλαίσιο της κατασκευής σχημάτων πολιτισμικής συνάφειας τα οποία επισυνάπτουν τις συλλογικές δράσεις. Κοντολογίς, να προσφέρει με τον τρόπο αυτό ερωτήματα τα

οποία συντρέχουν της συλλογικής αυτογνωσίας, παρά γενικευτικές αξιολογικές κρίσεις που, κατά κανόνα, την εγκλωβίζουν.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ξενόγλωσση:

Anheier, K. Helmut, “Reflections on the Concept and Measurement of Global Civil Society”, *Voluntas* 18 (2007), 1-15.

Anheier, K. Helmut, *Civil Society: Measurement, Evaluation, Policy*, Earthscan 2004.

Bernhard, Michael, “Civil Society and Democratic Transition in East Central Europe”, *Political Science Quarterly* 108/2 (1993), 307-326.

Diamond, Jay Larry, “Toward Democratic Consolidation”, *Journal of Democracy* 5/3 (1994), 4-17.

Jowers, P., Durrschmidt, J., O’ Doherty, R., Purdue, D., “Affective and Aesthetic Dimensions of Contemporary Social Movements in South West England”, *Innovation* 12/1 (1999), 99-118.

Keane, J., *Global civil society?*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press 2003.

Knight, Barry, Chigudu, Hope & Tandon, Rajesh, *Reviving Democracy. Citizens at the Heart of Governance*, Λονδίνο, Earthscan Publications 2002.

Kopecky, Petr & Mudde, Cas (επιμ.), *Uncivil Society? Contentious Politics in Post-communist Europe*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Routledge 2003.

Miller, Chris et. al, “Toward a typology of civil society: Understanding non-government public action”, *Comparative Social Research* 26 (2009), 71-103.

Purdue, D. (επιμ.), *Civil societies and social movements: Potentials and problems*, Νέα Υόρκη, Routledge 2007.

Putnam, Robert, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Νέα Υορκη, Simon & Schuster 2000.

Rosenblum, N. & Post, R. (επιμ.), *Civil Society and Government*, Πρίνστον, Princeton University Press 2002.

Van Zyl, Albert, “How Civil Society Organizations Close the Gap between Transparency and Accountability”, *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions* 27/2 (2014), 347-356.

Walker, J. & Thompson, A. (επιμ.), *Critical Mass. The Emergence of Global Civil Society*, Wilfrid University Press 2008.

Warren, Mark E., *Democracy and Association*, Πρίνστον, Princeton University Press 2001.

Ελληνόγλωσση:

Μακρυδημήτρης, Αντώνης, *Κράτος και Κοινωνία των Πολιτών*, Αθήνα, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις 2002.

Μουζέλης, Ν. & Παγουλάτος, Γ., «Κοινωνία πολιτών και ιδιότητα του πολίτη στη μεταπολιτευτική Ελλάδα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 22 (2003), 5-29.

Παπαταξιάρχης, Ε., «Πρόλογος. Κρίσεις και Αναθεωρήσεις», στο Ροζάκου, Κατερίνα & Γκαρά, Ελένη (επιμ.), *Ελληνικά παράδοξα. Πατρωνία, κοινωνία πολιτών και βία*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια 2013, 11-24.

Παπαταξιάρχης, Ε. & Λυριντζής, Χρ., «(Ανα)θεωρήσεις του Πολιτικού. Συγκλίσεις και αποκλίσεις στην ανθρωπολογία και την πολιτική επιστήμη», στο

Ροζάκου, Κατερίνα & Γκαρά, Ελένη (επιμ.), *Ελληνικά παράδοξα. Πατρωνία, κοινωνία πολιτών και βία*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια 2013, 73-119.

Ροζάκου, Κατερίνα & Γκαρά, Ελένη (επιμ.), *Ελληνικά παράδοξα. Πατρωνία, κοινωνία πολιτών και βία*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια 2013.

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.